

Fİ ZİLÂLÎ'İ-KUR'ÂN

(في ظلال القرآن)

Seyyid Kutub'un
(ö. 1966)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

İlmî ve fikrî çalışmalarını önceleri daha çok Kur'an'ın edebî i'câzı üzerinde yoğunlaştıran Seyyid Kutub, daha sonra Kur'an-ı Kerim'den ilham alarak hazırladığı makalelerini "Fî Zılâlî'l-Kur'ân" başlığı altında *el-Müslimûn* dergisinde yayımlamaya başlamış, derginin 3. sayısından (Şubat 1952) 9. sayısına kadar (Temmuz 1952) yedi makale neşretmiştir. Böylece yeni bir tefsirin adı da *Fî Zılâlî'l-Kur'ân* şeklinde kendiliğinden ortaya çıkmıştır (Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Medhal ilâ Zılâlî'l-Kur'ân*, s. 40-41).

Başlangıçta teknik anlamda bir tefsir yazmaktan çok Kur'an'ın ışığı altında günlük olayları ve yaygın görüşleri değerlendirmeyi amaçlayan Seyyid Kutub, bu konudaki makalelerinin ilgi görmesi üzerine aynı anlayış ve metotla Kur'an-ı Kerim'in her cüzünü bir cilt halinde tefsir etmeyi ve iki ayda bir cüz yayımlamayı kararlaştırmış, bu husus *el-Müslimûn* dergisinde okuyuculara duyurulmuştur (y. 1, sy. 9, s. 15, Temmuz 1952). Ekim 1952'de neşredilen ilk cüz, daha önce dergide çıkan yedi makale ile hemen hemen aynı mahiyettedir. Ocak 1954'e kadar tefsirin on altı cüzü neşredildi; ancak Seyyid Kutub 1954 yılında birçok İh-vân-ı Müslimîn mensubuyla birlikte tutuklandı. Bununla birlikte müellif hapis-hanede tefsirini yazmaya devam etti. Bu sırada eserin 17 ve 18. cüzlerinin yayımı da tamamlandı. Üç ay süren tutukluluk halinden sonra serbest bırakılan, fakat arkasından tekrar tutuklanıp bu defa on beş yıl hapse mahkûm edilen Seyyid Kutub bütün zorluklara rağmen eserini tamamlamaya çalıştı ve 27. cüze kadar yayımlama imkânını buldu. Bu arada müellif fikrî gelişimine paralel olarak eserinin son dört cüzünü yeni bir metotla yazdı. Böylece eser, son cüzünün muhtemelen 1960'a doğru yayımlanmasıyla tamamlanmış oldu. Seyyid Kutub çok geçmeden, gelişen düşünce sistemi doğrultusunda ve özellikle son üç cüzde uyguladığı metotla eserini yeniden redakte etmeye başladı. Bu arada hapisten çıkan (1964) müellif, redaksiyonunu tamamladığı ilk on üç cüzü 1965 yılının ortalarına doğru yeni şekliyle neşretti. Ancak devlet başkanı Cemal Abdünnâsır'a komple

düzenledikleri iddiasıyla İh-vân-ı Müslimîn teşkilâtının önde gelen isimleriyle birlikte Seyyid Kutub da yeniden tutuklandı ve daha sonra idama mahkûm edildi. İdam kararının kısa sürede yerine getirilmesi yüzünden eserin 14-26. cüzleri mevcut haliyle basılabildi.

Seyyid Kutub, "Kur'an'ın gölgesinde hayat bir nimettir. Bu nimeti ancak tadanlar bilir. Ömrü yücelten, artıran ve kutsallaştıran bir nimet" diye başladığı önsözünde, kendisine bir süre Kur'an'ın gölgesinde yaşamayı lutfeden Allah'a hamdettikten sonra bu yaşantının niteliğini anlatmaya çalışır. Kur'an-ı Kerim'in yaşanmak için indiğini, fert ve toplum tarafından yaşanmadığı takdirde beklenen etkilerinin görülemeyeceğini, nitekim uzun süreden beri müslümanların Kur'an'ı hayatlarından uzaklaştırdıkları için İslâm dünyasında çeşitli sıkıntıların ortaya çıktığını, yeniden Kur'an'a dönüşmesi ve onun kılavuzluğunda hayatın İslâmlaştırılması halinde bütün bu sıkıntıların ortadan kalkacağını söyler (I, 11-18).

Fî Zılâlî'l-Kur'ân'ın ilk baskısında düşünürün daha çok edebî yaklaşımları, ihsasları ve kıvrak üslup incelikleri gözlenirken ikinci baskısında 27. cüzden sonra geliştirdiği kendine has yorumları ve açıklamaları dikkat çeker. Daha önce saf bir edebiyat denemesi niteliğinde olan eser bu baskıdaki yeniliklerle modern bir tefsir mahiyetini kazanır. Klasik tefsir geleneğinin de göz önünde tutulduğu eserde daha çok modern hermeneutik metodun kullanıldığı ve doğrudan doğruya günlük hayatın problemleriyle yoğunlaşan yeni bir Kur'an yorumunun sergilendiği görülür. Çünkü müellif "Kur'an'ın gölgesi"nde yaşamının, sağladığı doyumsuz hazzın yanı sıra pratik faydalarını da göstermek azminindedir. Esas itibarıyla dirâyet metodunu kullanan müfessir, edebiyatçı olmanın verdiği imkânlarla Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu zengin edebiyat materyallerini çok iyi değerlendirir. Bununla birlikte eserde rivayet metodu da ihmal edilmez ve bilhassa Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine itina gösterilir. Ancak müfessirin hadis ilmindeki bilgisinin yetersizliği, ayrıca zayıf ve uydurma rivayetlere dayanma ihtimalinin doğuracağı sakıncalara karşı hassasiyeti, eserin yaklaşık yarısının hapis-hane ortamında yazılması sırasında hadis kaynaklarına başvurulamaması gibi sebeplerle Kur'an'ın sünnetle tefsirine çok az yer verilmiştir. İşârî (tasavvufî) tefsir metodu ise hiç kullanılmamıştır.

Seyyid Kutub, Kur'an-ı Kerim'de her sürenin kalbe hayat veren bir özelliğe sahip olduğunu, bazan tek, bazan da muayyen bir eksene bağlı birden fazla konuyu ihtiva ettiğini, bu konuları belirli yönlerden kavrayıp kucaklayan ve aralarında uyum sağlayan bir havası bulunduğunu söyler; ayrıca her sürenin kendine has bir âhenk taşıdığını ve bu âhenğin zaman zaman konunun özelliğine göre değişiklik gösterdiğini kaydeder (I, 27-28). Bu düşünce ile müfessir süreleri cümle cümle, âyet âyet veya kısa bölümler halinde değil, konuların zaman içi ve zaman dışı bütünlüğünü göz önünde tutarak bölümlere ayırmak suretiyle tefsir eder. Ancak bir sürenin tefsirine geçmeden önce onun asıl maksadı, adı, âyet sayısı, Mekki veya Medeni oluşu hakkında bilgiler verir; eğer varsa bu konulardaki ihtilâfları belirtir; bazan da kısa bir özetle muhtevasını açıklar. Gerek sureler gerekse âyetler arasındaki tenâsüp ve irtibata yeri geldikçe temas eder. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen kıssa ve tarihî olayları zaman içinde olup bitmiş hadiseler şeklinde yorumlamak yerine zaman üstü ve süreklilik ifade eden genel hükümler olarak ele alır (III, 1746-1755). Bu arada klasik tefsirlerde sıkça görülen gramer tahlillerine ve terminolojik açıklamalara pek az yer verir.

Akaid ve fıkıh meselelerine dair âyetlerin tefsiri sırasında mezhepler arasındaki ihtilâflardan çok defa söz edilmez ve bu konuda ayrıntıya girilmez. Özellikle İslâm inanç ve düşüncesinin esasları ve özü üzerinde durulur; fert, aile ve toplum hayatıyla ilgili emir ve yasakların hikmetleri ve sırları gözler önüne serilir. Kur'an-ı Kerim'in, bütünüyle beşerin mutluluğunu gaye edinen bir hayat nizamı olduğu vurgulanır. Zaman zaman sosyalizm, komünizm, kapitalizm gibi çeşitli görüşler, doktrinler, fikir akımları ve sistemlerini çürüten tenkit ve açıklamalar yapılır. Sosyal meselelere geniş yer verilir. Müteşâbih âyetleri, özellikle Allah'ın zât ve sıfatına ait olanları te'vil etmekten kaçınan müfessir, Kur'an'da bazı hükümlerin neshedilmesini vahyin iniş süresince şartların ve toplum hayatındaki gelişmenin gerekli kıldığını ve bunu insanlığın yararına tabii bir sonuç olarak değerlendirdiğini söyler (I, 103-104). Kevnî âyetleri tefsir ederken Kur'an-ı Kerim'in bir ilim kitabı olmadığını ve bu amaçla inmedığını sık sık vurgularsa da modern ilmin verilerini kullanmaktan da geri kalmaz.

Çeşitli görüşler arasında tercihler yapan müfessir bazan bu görüşleri tartışır ve kendi düşüncesini de belirterek bir sonuca ulaşır. Nitekim bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-ı mukattaa hakkında ileri sürülen görüşler arasından şunu benimsemiştir: Kur'an bu tür harflerden oluşmuştur. Bu harfler ona inanan Araplar tarafından da bilinip kullanılıyordu. Fakat buna rağmen Kur'an, Araplar'ın aynı harfleri kullanarak benzerini meydana getiremeyecekleri mucizevi bir kitaptır (I, 38). Diğer taraftan, Fîl sûresinde sözü edilen ebâbîl kuşlarının attığı taşlarla ashâb-ı filin yenilip çiğnenmiş ekine çevrilmesi hadisesiyle ilgili olarak yapılan çeşitli yorumlardan (bk. Fîl SÜRESİ) Muhammed Abduh'un yorumu ile klasik tefsirlerdeki geleneksel yorumu telif etmeye çalışır ve her ikisine göre de olayı bir mucize olarak niteler.

Seyyid Kutub'un tefsir ilminde geliştirmeye çalıştığı bu yeni metot, gelenekçi anlayışa sıkı sıkıya bağlı bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiş, meselâ Selefî geleneğin taraftarlarından olduğu anlaşılan Abdullah b. Muhammed ed-Düveys, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ı 181 noktadan ve özellikle dünyanın hareket ettiği görüşüne yer verdiği için tenkit etmiştir (*el-Mevridü'z-zülâl*, s. 251-281). Başta vahdet-i vücûd olmak üzere sûfî geleneği çeşitli yönlerden eleştirmesi sebebiyle mutasavvıfların bir bölümü de onun görüşlerine karşı çıkmıştır.

Müellif eserini yazarken pek çok kaynağa başvurmuş ve bunlardan alıntılar yapmıştır. İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Bega'vî'nin *Me'âlimü't-tenzîl*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-âzîm* ve Âlûsî'nin *Rûḥu'l-me'ânî* adlı klasik tefsirleriyle Muhammed Reşid Rızâ'nın *Tefsîrü'l-menâr* ve Muhammed İzzet Derveze'nin *et-Tefsîrü'l-ḥadîs* adlı çağdaş tefsirleri onun önemli kaynakları arasında yer alır. Muhammed Abduh'un *Tefsîru cüz'i 'Amme* adlı eserini ise tenkit süzgecinden geçirerek değerlendirir. Hz. Peygamber'in hayatına ilişkin konulara gelince, Seyyid Kutub bu hususta İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Makrîzî'nin *İm-tâ'u'l-esmâ'* ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Zâdû'l-me'âd* adlı eserlerini kaynak olarak kullanır. Müfessirin kevnî âyetlerin tefsiri sırasında başvurduğu eserler arasında, John Clover Monsma tarafından derlenen ve Amerikalı poezi-

tif bilimcilerin Allah'a iman hususunda ki görüşlerini yansıtan *The Evidence of God in Expendig* ile A. Cressy Morrison'un Allah'a iman edilmesi gerektiğini anlatan *Man does not alone* adlı eseri başta olmak üzere Alexis Carrel'in *L'Homme cet inconnu*, Ahmed Zekî'nin *Ma'allâhi fi's-semâ'*, Sir James Jeans'ın *The Mysterious Universe* ve Abdülazîz İsmâil'in *el-İslâm ve't-ḥubbü'l-ḥadîs* adlı eserleri sayılabilir. Müellif bunlardan başka çeşitli konularda kendi eserlerinin yanı sıra kardeşi Muhammed Kutub ile Pakistanlı âlim ve düşünür Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin eserlerinden bolca nakillerde bulunur. Ayrıca Abdülkâdir Üdeh, Abbas Mahmûd el-Akkâd, Ali Abdülvâhid el-Vâfî, Ömer Ferruh, Muhammed Muhammed Hüseyin, Muhibbüddin el-Hatîb ve Abdürrezzâk Nevfel'in eserleri de onun kaynakları arasında yer alır.

Fî Zılâli'l-Kur'ân, müellif hayatta iken otuz cüz halinde üç defa basılmış (Kahire 1952-1959, 1959, 1965), daha sonra sekiz cilt olarak neşredilmiş, ayrıca altı ciltlik baskıları da yapılmıştır. Müfessirin idamından sonra öteki eserleri gibi bu eserin de pek çok yayınevi tarafından izinsiz ve tarihsiz neşirleri yapıldığından şimdiye kadar kaç defa basıldığı bilinmemektedir. Beyrut'taki Dârü's-şurûk yayınevi 9. baskısını 1980 ve 11. baskısını 1985'te yaptığına göre şimdiye kadar onlarca defa basıldığı söylenebilir. Muhammed Ali Kutub eserin konu, hadis, özel adlar ve yer adlarıyla ilgili bir indeksini hazırlamıştır (*Fehârisü Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut 1392/1972).

İngilizce, Fransızca, Farsça ve Urduca'ya, ayrıca Endonezya ve Afgan dillerine tercüme edilen *Fî Zılâli'l-Kur'ân* ilk defa Bekir Karlığa, İsmail Hakkı Şengüler ve M. Emin Saraç tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek on altı cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1968-1977). Bugüne kadar yirminin üzerinde baskı yapan bu tercümeden sonra 1989 yılından itibaren Salih Uçan — Vahdetin İn-ce ve arkadaşlarının yapmaya başladığı ikinci tercüme de on cilt olarak neşredilmiştir (İstanbul 1991). 1991 yılında eserin yeni bir tercümesi Yakup Çiçek, Ali Turgut ve arkadaşlarının oluşturduğu bir heyet tarafından yapılmış, bu tercüme de on iki cilt olarak basılmıştır (İstanbul 1991-1995).

Fî Zılâli'l-Kur'ân, müfessirin duygu ve düşünceleriyle pratik tecrübelerini yansıttığı Kur'an'ın yeni bir yorumu veya böyle bir yorum için deneme özelliği-

ni taşımaktadır. Eser bu özelliğiyle, XX. yüzyılda yazılan içtimaî-edebî tefsirlerin en çok ilgi toplayan örneklerinden birini oluşturur. Daha çok, geçmişin tortularından arınmış yepyeni bir anlayışla ana kaynağa dönme arzusunda olan, bundan dolayı özellikle Batılı yazarlar tarafından "fundamentalist" olarak nitelendirilen müfessir, ortaya koyduğu düşüncelerle 1960'lı ve 70'li yıllarda İslâm dünyasının büyük bir bölümünde İslâmçı aydınlar arasında olağan üstü bir ilgiye mazhar olmuştur. Seyyid Kutub, edebî yaklaşımların ağırlık kazandığı ve modern yorumların sergilendiği eserinde ana ilkelerden taviz verme pahasına yenilikler peşinde koşma amacını gütmmez. Onun asıl gayesi, Kur'an-ı Kerim'in kendisinden yola çıkarak yeni ve ideal bir insan, hayat, toplum ve insanlık modeli oluşturmaktır. Eserde, bu hedefe ulaşmak için nelere başvurulması gerektiği ve bu yolda ne gibi engellerle karşılaşılacağı konusunda geniş açıklamalar yapılır (meselâ bk. I, 181; II, 795; III, 1621; IV, 2093).

BİBLİYOGRAFYA :

- Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi't-türâsî'l-Arabî), I-VIII; a.mlf., *et-Taşvîrü'l-fennî fi'l-Kur'ân*, Kahire 1945, s. 111; Mehdi Fazlullah, *Ma'a Seyyid Kutub fi fikrihi's-siyâsî ve'd-dînî*, Beyrut 1978; Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub ve't-taşvîrü'l-fennî* (yüksek lisans tezi, 1979), Riyad Câmîatü İlmâm Muhammed b. Süüd, s. 264; a.mlf., *Medḥal ilâ Zılâli'l-Kur'ân*, Cidde 1986, s. 40-41, 50, 129-179; a.mlf., *Fî Zılâli'l-Kur'ân fi'l-Mizân*, Cidde 1986; a.mlf., *Seyyid Kutub min ne'l-milâd ile'l-istiḥşâd*, Beyrut 1991; Yûsuf el-Azm, *Râ'idü'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'aşır*, Beyrut 1980, s. 251; Abdullah el-Habbâs, *Seyyid Kutub el-edibü'n-nâkûd*, Zerkâ 1983; Abdullah Yâsin, *et-Terbiyetü'l-İslâmiyye Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut 1403/1983; Abdullah b. Muhammed ed-Düveys, *el-Mevridü'z-zülâl fi't-tenbîh 'alâ aḥlâ'i Tefsîrî'z-Zılâl*, Kûveyt 1987, s. 251-281; Ahmed Cemâl el-Umerî, *Dirâsât fi't-tefsîri'l-mevdû't li'l-kaşâşî'l-Kur'ânî*, Kahire 1986, s. 58-61; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-kâmi'r-râbi' 'aşer*, Riyad 1407/1986, III, 989-1054; eş-Şehid Seyyid Kutub, Beyrut, ts.; M. Yûsuf Mûsâ, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", *ME*, XXV/1 (1954), s. 19-23; *el-Muslimân*, I/9, Kahire 1952, s. 15; Olivier Carré, "Aux sources de frères musulmans radicaux", *Arabica*, XXXII/3, Leiden 1985, s. 261-288; Salih Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayımlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar*, II/8, Ankara 1988, s. 31-32; I. O. Oloyode, "Eschatology as Portrayed in Fî Zılâli'l-Qor'ân of Sayyid Qutb", *Iqbal Review*, XXX-XXXI/1-3, Lahore 1989-90, s. 217-228; Arif Ali Nayad, "The Radical Qor'anic Hermeneutics of Sayyid Qutb", *IS*, XXXI/3, İslâmâbâd 1992, s. 355-363.

